

***Об'єднаймо наші зусилля за
життя без насилля!***

Методичні рекомендації

Департамент культури і туризму
Полтавської обласної державної адміністрації
Обласна бібліотека для юнацтва
ім. Олесея Гончара

Об'єднаймо наші зусилля за життя без насилля!

Методичні рекомендації

Полтава – 2020

УДК 373.3/.5.064.3:364.63:01
О-29

Укладач: Наталія Іванівна Фенько

Об'єднаймо наші зусилля за життя без насилля! : методичні рекомендації / укладач Н. І. Фенько ; Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олесья Гончара. – Полтава, 2020. – 32 с.

Мета методичних рекомендацій – допомогти бібліотечним фахівцям розкрити фонд бібліотеки за темою насилля в молодіжному середовищі через інноваційні форми роботи, звернути увагу бібліотекарів та користувачів на друковані видання (книги, газети, журнали) та корисні адреси інтернет-ресурсів. Рекомендації також допоможуть фахівцям бібліотек у формуванні в юнацтва нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення насильства як порушення прав людини.

Розглянуті такі поняття як: насильство над дітьми, булінг, мобінг, хейзинг, їх причини і наслідки та державна політика у сфері забезпечення прав молоді. Також аналізується проблема насильства серед молоді в сучасному українському суспільстві, що в умовах глобалізації, дедалі частіше стає предметом для обговорення.

Для фахівців, що працюють з юнацтвом та молоддю.

«Темрява не може розігнати темряву: на це здатне тільки світло. Ненависть не може знищити ненависть: тільки любов здатна на це. Ненависть примножує ненависть, насильство примножує насильство, а грубість примножує грубість».

Мартін Лютер Кінг

Сьогодні проблема насилля у молодіжному середовищі є досить поширеною у вимірі сучасного соціального простору, а також однією з найбільш розповсюджених у світі форм порушення прав людини.

Насильство (насилля) є таким же стародавнім, як і саме людство. Із розвитком цивілізації його прояви не лише не зменшилися, а й набули катастрофічних розмірів. У всьому світі насилля щорічно стає причиною смерті більше ніж 1,5 мільйонів людей. Згідно офіційної позиції Всесвітньої організації охорони здоров'я, причини насильства частково обумовлені біологічними та іншими особливими чинниками схильності людини до агресії, проте частіше вони взаємодіють з сімейними, громадськими, культурними й іншими чинниками зовнішнього характеру і таким чином створюють ситуацію, в якій виникає це явище.

За визначенням ВООЗ, **насильство** – навмисне використання фізичної сили або влади, скоєне у вигляді загрози щодо себе, іншої особи чи групи людей, наслідком якого є (або існує висока ймовірність) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку чи різного роду збитки. Насилля – головна причина смерті людей у віці від 15 до 45 років. Від причин насильницького характеру на Землі щорічно помирають 14% чоловіків і 7% жінок. Приведені цифри означають, що кожен хвилину у світі в результаті нападу гине людина. За даними ВООЗ, кожні 40 секунд хтось з жителів Землі йде з життя свідомо, здійснюючи самогубство. В результаті озброєних конфліктів кожен годину вбивають 35 чоловік. За останнє століття загальна кількість загиблих у війнах і локальних зіткненнях складає 200 мільйонів. При цьому на одного вбитого в озброєних конфліктах доводиться ще 40 чоловік, що отримали травми різного ступеня тяжкості і потребують серйозного лікування.

Більшість людей навіть не підозрює, що насильство має безліч облич. Найжахливішим є те, що майже кожна дитина в своєму житті стикається з випадками та проявами якогось з видів насильства. Насильницькі дії по відношенню один до одного мали місце у всіх суспільствах і у всі часи, але не завжди вони розглядалися в якості соціальної проблеми.

Жорстоке поводження з дітьми та зневажання їх інтересами можуть мати різні види та форми, але наслідком цього завжди є:

- серйозна шкода для здоров'я, розвитку та соціалізації дитини;
- нерідко – погроза для життя дитини.

До жорстокого поводження з дітьми відносяться:

Фізичне насильство – нанесення дитині батьками або особами, що їх замінюють, фізичних травм, різних тілесних ушкоджень, які завдають шкоди

здоров'ю дитини, порушують її розвиток або позбавляють дитину життя. Фізичне насильство включає також залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, отруйних речовин або медичних препаратів, а також спроби задушення або утоплення.

У деяких сім'ях як дисциплінарний захід використовують різні види фізичного насильства – від потиличників та ляпасів до шмагання ременем. Необхідно усвідомлювати, що фізичне насильство – це, дійсно, брутальне застосування фізичної сили, до того ж воно завжди супроводжується словесними образами, що поглиблює ще й завдану дитині психічну травму. Це все, безсумнівно, є прямим порушенням прав і свобод людини та приниженням особистості дитини.

Сексуальне насильство або розбещення – використання дитини дорослим або іншою (зазвичай набагато старшою) дитиною для задоволення сексуальної потреби або одержання користі. Сексуальне насильство включає статеві зносини (коїтус), оральний і анальний секс, взаємну мастурбацію, інші тілесні контакти зі статевими органами. До сексуального розбещення відносяться також залучення дитини до проституції, порнобізнесу, оголення перед дитиною статевих органів та сідниць, підглядання за нею, коли вона цього не підозрює: під час роздягання, відправлення природних потреб.

Психологічне (емоційне) насильство – постійні або періодичні словесні образи дитини, погрози з боку батьків, опікунів, інших осіб, приниження її людської гідності, звинувачення в тому, в чому вона не винна, демонстрація нелюбові, неприязні до дитини.

До цього виду насильства належить також постійна брехня, обдурювання дитини. В результаті дитина втрачає довіру до дорослих, а також до вимог, що висувуються до дитини і не відповідають її віковим можливостям.

Зневажання інтересами і потребами дитини – відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, медичній допомозі через ряд об'єктивних причин (бідність, психічне захворювання, недосвідченість), а також без них.

Типовим є приклад зневажливого ставлення до дітей – залишення їх без нагляду, що часто призводить до нещасних випадків.

Одним із проявів жорстокого поводження є відсутність любові у жінки до дитини, коли вона ще знаходиться в утробі матері, тобто небажання вагітності, дитину, яка ще ніяк себе не виявила, вже не люблять, не думають та не турбуються про неї.

Діти, якими знехтували ще до народження, народжуються раніше терміну вдвічі частіше, ніж діти від бажаної вагітності. Вони часто мають низьку масу тіла, частіше хворіють у перші місяці життя, гірше розвиваються.

Будь-який вид жорстокого поводження з дітьми призводить до різноманітних наслідків, але поєднує їх одне – шкода для здоров'я дитини або небезпека для її життя, не говорячи вже про порушення прав.

Існує така класифікація типів жорстокого поводження з дітьми:

фізичне насильство

- побиття;
- штовхання;
- спроби задушення;
- викручування рук та ін.;
- дитина є свідком знущань над іншими членами сім'ї;
- батько б'є чи гвалтує матір у присутності дітей;
- «погану» дитину фізично карають у присутності «хорошої» дитини;
- дитина є свідком фізичних знущань над іншою людиною, що не є членом її родини, та ін.;

сексуальне насильство

- згвалтування;
- нав'язування сексуальних стосунків;
- сексуальні дотики/поцілунки;
- інцест (кровозмішення);
- показ порнографії;
- залучення дитини до виготовлення порнографічного продукту та ін.;

використання «привілеїв» дорослих

- поводження з дітьми як з рабами чи слугами;
- покарання, поводження як з підлеглими;
- поводження як зі своєю власністю;
- відмова повідомляти про рішення, що стосуються відвідин та опікунства;

злякування

- використовування своїх переваг – росту, розмірів та сили;
- навіювання страху за допомогою розповідей, дій, тестів, поглядів;
- крики, стресогенна поведінка;
- жорстокість щодо інших істот;

погрози

- кинути дитину;
- самогубства;
- заподіяти фізичної шкоди;
- заподіяти шкоду іншим людям, тваринам, рослинам...;
- розлюбити дитину;
- «силами зла», що покарають дитину та ін.;

використання «вищих сил», громадських установ

- загроза суворого покарання Богом, судом, міліцією, школою, спецшколою, притулком, родичами та психіатричною лікарнею;

ізоляція

- контролювання доступу дитини до інших людей: бабусі/дідуся, однолітків, братів/сестер, батька/матері, інших людей;
- контролювання перебування дитини у помешканні, заборона виходити з дому;

- контролювання спілкування дитини з друзями, аж до перешкоджання спілкування за допомогою Інтернету;
- зачинення дитини у коморі, сараї чи туалеті, чи у будь-якому закритому приміщенні вдома;
- обмеження спілкування з дитиною, аж до повного ігнорування її потреби у спілкуванні;
- емоційне насильство:
- приниження;
- використання скарг для тиску на дитину;
- використання дітей в якості довірених осіб;
- крики;
- непослідовність;
- присоромлення дитини;
- використання дітей у конфліктах між батьками;
- «торговельна» поведінка одного з батьків щодо любові до дитини;

економічне насильство

- незадоволення основних потреб дитини;
- відмова чи зволікання у виплаті аліментів;
- повна відмова дитині в грошах;
- контролювання дитини за допомогою грошей;
- відмова дитині у підтримці;
- використовування дитини як засобу торгу при розлученні;
- нав'язування дитині економічно обмеженого способу проживання без суттєвої необхідності;
- примушування дитини до важкої праці.

Дуже важливим є розуміння, що є притаманним саме насильству, чим воно відрізняється від випадкового прояву сили, від несприятливого збігу обставин.

Потрібно розуміти, як розпізнати насильство та як воно впливає на самопочуття, самооцінку людини, на долю жертви насильства і що саме породжує насильство; зокрема, домашнє насильство, звідки воно береться і як йому запобігти та подолати його наслідки. В цьому контексті важливим є розуміння психології насильника, витоків насильницької поведінки, засобів соціального захисту жертв насильства.

Відомий польський психолог, що ретельно досліджував проблему насильства в сім'ї, Єжі Мелібруда виділив чотири ознаки насильства:

- насильство завжди здійснюється за попереднього наміру;
- суть насильства полягає у порушенні прав і свобод конкретної людини;
- насильство є таким порушенням прав і свобод людини, що унеможливорює її самозахист;
- насильство в умовах відсутності самозахисту призводить до реальної шкоди, тобто фізичної та психічної травми.

Домашнє насильство не виникає з нічого. Для народження і розвитку цього монстра потрібне міцне підґрунтя на рівні суспільної та індивідуальної свідомості.

Впізнайте себе, шановні батьки, у наступних фразах, сказаних на адресу своєї дитини: «Ти неорганізований(а), на тебе не можна покластися, тобі нічого не можна доручити, ти ні на що не спроможний(а)»; «Я тебе вб'ю, якщо отримаєш погану оцінку», «Тебе буде покарано, якщо ти з цим не впораєшся» – типові приклади психологічного та морального насильства.

Одним з найважливіших факторів розвитку домашнього насильства є **економічний**. Побої та глузування набагато частіше трапляються в сім'ях, де є безробітні та в економічно неблагополучних родинах.

Другий фактор ризику – **соціальний**. Цей вид насильства тісно пов'язаний із соціальним стресом в сім'ї. Серед безлічі проблем, які можуть підвищити рівень напруженості і привести до жорстокості, слід назвати такі як: розбіжності у вихованні дітей, секс, вагітність, грошові труднощі, безробіття, необхідність в довготривалій медичній допомозі. Суспільство в цілому, як мінімум, не протистоїть насильству, а, як максимум, в певних ситуаціях заохочує його через демонстрацію останнього у ЗМІ. Це починається з дитячого садка і підліткових груп, продовжується в юності, у зрілому віці і закінчується в старості. Люди, які протягом життя знущалися над дітьми, дружинами або батьками, частіше стають жертвами насильства в похилому віці.

Третій фактор ризику – **індивідуальний**. Він має медичні і психологічні аспекти. До медичних відносять алкоголізм, наркоманію, неврологічні розлади, до психологічних – досвід домашнього насильства в анамнезі (якщо дитина була жертвою або свідком насильства у власній сім'ї).

Соціально-психологічний підхід розглядає насильство в сім'ї як продукт соціалізації, відтворення тієї моделі поведінки, того життєвого досвіду, який дитина отримала в сім'ї.

Наприклад, з одного боку, серед чоловіків, що б'ють своїх дружин, кількість тих, хто в дитинстві був свідком подібного ставлення батька до матері, в три рази більший, ніж число тих, хто виховувався в благополучних сім'ях. З іншого боку, нагальна потреба у самоствердженні в чоловічій ролі зазвичай спостерігається у тих насильників, які в дитинстві знаходилися під жорстким контролем матері. Відчуття такого материнського домінування зберігається в сфері несвідомого і буває настільки травматичним, що детермінує скоєння тяжких посягань на жінок, глибинним змістом яких є розрив психологічних зв'язків з матір'ю. Такі чоловіки дуже часто жінок та дітей ізолюють від оточуючих, контролюють всі їхні контакти з сім'єю і друзями, забороняють їм навчатись або влаштовуватися на роботу. Виявлено також, що кожен другий з тих дітей, які виховувались у жорстких умовах, згодом застосовує насильство щодо своїх однолітків та літніх батьків, тоді як тільки один з чотирьохсот серед тих, хто не піддавався поганому поводженню в дитинстві, надалі поводить себе агресивно.

Найжахливішим психологічним наслідком домашнього насильства є його самовідтворюваність, оскільки колишні жертви самі часто стають гвалтівниками, людьми, здатними на різні види насильства, як в рамках кількох, так і одного покоління в сім'ї. Пережитий у дитинстві шок від ситуацій домашнього насильства міцно фіксується в підсвідомості жінки або чоловіка як програма

поведінки, а за відсутності спеціальної терапії веде до повторення ситуації. При цьому дівчата імовірно стають жертвами у дорослому житті, а хлопці – нападниками. Крім того, діти наражаються на ризик розвитку депресії, імпульсивності, суїцидних намірів, зниження самооцінки, можуть отримати серйозні фізичні травми під час інциденту.

В Україні проблема домашнього насильства практично не вивчалася. Тільки протягом останнього часу тема насильства стала предметом публічного обговорення. Для того, щоб перемогти реальне зло, треба відкрито обговорювати проблему та шукати шляхи її вирішення. У першу чергу ефект мають дати державні програми та проекти, що змінять громадську свідомість в бік попередження та припинення насильства через зміну ставлення суспільства до цієї проблеми, пропагування культурної нетерпимості щодо насильства та створення клімату, в якому воно стане неприйнятним.

Знання щодо неприпустимості насильства як способу вирішення проблеми необхідно включити до програми шкільної освіти. Знання та навички з виявлення, попередження і припинення домашнього насильства є життєво необхідними і мають стати складовою навчання молоді.

Як же бібліотека може сприяти формуванню ненасильства? На розв'язання цього завдання мають бути спрямовані проекти і заходи (дискусії, конкурси, виставки, тренінги), присвячені цій соціальній проблемі: виховання духовно-моральних принципів; збереження культурних традицій; формування взаєморозуміння через книгу і читання. Оперативне надання інформації, бібліотечне обслуговування з урахуванням різних інтересів, використання приміщень бібліотек для спілкування, що сприятимуть адаптації молоді в соціумі.

Які ж форми, методи роботи будуть ефективними, доцільними і дійсно сприятимуть формуванню неприпустимості насильства в молодіжному середовищі? Бібліотека, як і інші заклади культури, створює умови для індивідуальної роботи з молоддю, адже безпосередній контакт читача і бібліотекаря (за умови компетентності останнього), може стати початком їх плідної співпраці. У процесі індивідуальних бесід – під час запису до бібліотеки або підбору літератури – можна визначити освітній та культурний рівень відвідувача, його потреби, проблеми, індивідуально-психологічні особливості тощо. Ця інформація й допоможе бібліотечному фахівцю обрати тактику подальшої роботи: визначитися з формуванням відповідного кола читання, з тим, які інформаційні ресурси краще порекомендувати, які бібліотечні заходи запропонувати відвідати.

Виставкова діяльність є невід'ємною частиною роботи бібліотеки. Варто експозиціонувати **книжкову виставку-заклик «Насильству – НІ!»**, метою якої буде привернення уваги користувачів бібліотеки до проблеми насилля у суспільстві, адже найвищою цінністю будь-якої держави є людина – її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість та безпека.

Цитата до виставки:

*Життя – це можливість, Скористайся ним.
Життя – це краса, Милуйся нею.
Життя – це мрія, Здійсни її.
Життя – це виклик, Прийми його.
Життя – це повинність, Твоя насуцна, Виконай її.
Життя – це гра, Стань гравцем.
Життя – це багатство, Не розтрать його.
Життя – це кохання, Насолоджуйся ним сповна.
Життя – це таємниця, Пізнай її.
Життя – це король лиха – Побори все.
Життя – це пісня, Доспівай її до кінця.
Життя – це боротьба, Стань борцем!
Життя – це прірва несвідомого, Ступи в неї, не боячись.
Життя – це фортуна, Шукай цю мить.
Життя таке чудове, Не згуби його,
Це твоє життя, Борись за нього!
Духовний заповіт Матері Терези*

I розділ. Знай, щоб жити!

II розділ. Вбережи себе від насилля

III розділ. Зупини насилля – захисти себе

У бібліотеках доцільним буде **оформлення тематичних полиць**, щодо попередження насильства в сім'ї, протидії торгівлі людьми, профілактиці насилля в молодіжному середовищі за назвами: **«Поради безпечної поведінки»**, **«Якщо ти зіткнувся з насильством»**, **«Права дитини в Україні»**, **«Як не стати жертвою насилля»**.

У сучасному світі поруч із добром та радістю, на жаль, вистачає місця для жорстокості та насильства. Насильству дорослих над дітьми, жорстокості одних молодих людей по відношенню до інших. Змінити наш світ і зробити його добрим лише за один день не вдасться нікому, але можна принаймні спробувати зменшити кількість зла. З метою попередження проявів жорстокості та насильства серед молоді рекомендуємо провести **заняття-тренінг «Ні! Жорстокості в молодіжному середовищі»**.

Дискусії та обговорення, мозкові штурми, роз'яснення норм законодавства, цікаві групові вправи, відеоролики, спеціальні картки (за допомогою яких можна проілюструвати певні «статуси» молодої людини) – всі ці інструменти потрібно направити на реалізацію основних завдань тренінгу.

Протягом заняття підлітки мають розглянути шляхи виходу з ситуацій насильства, сформуvalи свідоме відповідальне ставлення до цієї проблеми, як негативного явища, що наносить шкоду фізичному та психологічному здоров'ю

людини, перешкоджає гармонійному розвитку особистості, повноцінній самореалізації.

Наскільки актуальною є проблема насилля в середовищі молоді допоможе диспут з наступним обговоренням **«Насилля у молодіжному середовищі: де корінь зла?»**.

Перш ніж отримати від підлітків відповідь на це запитання варто навести результати соціологічного дослідження за темою «Підлітки і насильство», до якого долучились 50 тінейджерів, віком від 14 до 18 років. Зазначимо, що саме у такому віці формується характер людини, духовно-особистісні якості. Відповідно до українського законодавства, з вісімнадцяти років молода людина отримує право голосу, вільного волевиявлення, отже, стає повноцінним членом суспільства, несе повну відповідальність за свої дії та вчинки. Проаналізувавши відповіді респондентів, накреслюється чітка картина стосунків як в молодіжному середовищі, так і в сім'ї, школі, виші.

Виявляється, 72% опитаних вважають насильство проблемою, актуальною для сучасного українського суспільства. І, на думку підлітків, найбільшу небезпеку для особистості становить насилля старших дітей над молодшими (так думають 52% респондентів). Варто націлити замислитись молодь і над наступним: 20% тінейджерів хоч раз самі ставали ініціаторами кривдження інших. Свідками насильства над іншими були 36% опитаних. Майже половині респондентів доводилось самим зазнавати насильства (52% юнок та 32% юнаків). І лише 4% не були ні свідками, ні учасниками, ні жертвами кривдження. До того ж, 12% підростаючого покоління вважають фізичне насильство в середовищі ровесників не чим іншим, як «школою життя»; майже чверть – проявом деградації молодих людей, а більшість – 42% трактують це явище як перший крок до протиправних дій та злочину; ще 14% – просто як поширене в молодіжному середовищі явище.

Як діятимуть підлітки за умови застосування щодо них фізичного насильства? Замислімось: 62% опитаних не кликатиме на допомогу дорослих, а діятиме на власний розсуд. За допомогою звертатиметься третя частина респондентів. Якщо при підлітках когось кривдитимуть, то 12% опитуваних ніяк не відреагують, пройдуть мимо; 28% попросять допомоги у дорослих (вчителів, батьків); стільки ж самі негайно стануть на захист скривджених і, ще 32% – викличуть поліцію.

Незважаючи на те, що наймолодших школярів вчителі знайомлять з їхніми правами та обов'язками (є відповідні уроки в рамках навчальної програми, виховні години), лише 26% з опитаних підлітків знають і читали Декларацію «Про права дитини», прийняту ООН. Деяко чули про неї 44%, а 30% – ні.

Насторожує, що 40% респондентів впродовж року більше п'яти разів зазнавали насильства. Як правило, кривдили дітей поза межами навчального закладу (70%). Найчастіше, як з'ясувалося, зазнають приниження (48%), тілесного кривдження (16%). Траплялось 22% тінейджерів потерпати від пограбування, 20%

– внаслідок сексуальної загрози, причому третині сімнадцятирічних, п'ятій частині шістнадцятирічних.

Юнь переконана (34%), що найчастіше до насильства призводить вплив ЗМІ. На перших шпальтах газет, у випусках теленовин «смакують» насильством, замість того, щоб випускати якісний освітньо-пізнавальний продукт, телеканали з ранку до вечора, на жаль, транслюють примітивні бойовики, «мильні опери», різноманітні шоу. Вагомий чинник, що викликає насильство серед молоді – це і вживання наркотиків, алкоголю, стимулюючих речовин, так вважає чверть опитаних підлітків. 16% респондентів джерелом насилля називають неправильне сімейне виховання, наслідування поведінки дорослих; 14% – впевненість у безкарності.

Які ж інституції, яке середовище найбільше вплинули або й продовжують впливати на формування світогляду у молоді? На першому місці тут, безсумнівно, родина, сім'я (56%); на другому – церква, релігія (24%); на третьому місці – альма-матер (14%); 4% опитаних назвали «школою виховання» вулицю, а відношення до світу 2% підлітків сформувався під впливом держави.

Недарма співається у пісні: «Родина, родина – від батька й до сина, від матері доні добро передам. Родина, родина – це вся Україна з глибоким корінням, з широким гіллям». Адже родина, сім'я відіграє не лише виховну функцію для людини, але й виступає сховищем національної пам'яті, культури. «Кожна нація для світу є тим, чим родина для держави», – писав італійський політик, письменник, філософ Джузеппе Мадзіні. Отже, міцна сім'я – міцна держава.

Насилля над особистістю – явище, яке може привести до низки прикрих, навіть жахливих за своєю суттю наслідків: самогубства (2% опитаних), конфліктів в сім'ї (24%), кривдження інших (38%), вживання алкоголю, наркотиків (18%), порушення закону, застосування зброї (18%).

З дослідження видно, що молоде покоління усвідомлює загрозу, яку несе насилля. Вони до того ж мають свій погляд на те, яким чином можна запобігти проявам кривдження дітей. Серед першочергових заходів – введення у навчальних закладах спеціальних предметів на кшталт «конфлікти і спілкування», «статеве виховання», «права дитини, підлітка». У дієвості цього переконані 8% респондентів; 34% вбачають вихід у створенні центрів допомоги молодим людям, котрі зазнали насильства; 28% – в активізації діяльності психологів, педагогів, соціалістів, журналістів щодо розв'язання молодіжних проблем; 16% – в посиленні взаємодії школи і церкви, співпраці батьків та педагогів, громадських організацій. Найкраще, твердять підлітки, аби взагалі не існувало насильства, тоді й лікувати завдані ним болючі тілесні та душевні рани не доводилось би. Можливо це не така вже й фантазмагорійна думка. Апологети ненасильства (Конфуцій, Будда, Христос, Ганді) вчили, що ніколи не слід відповідати злом на зло. Тож давайте навчимо молодь любити нашого ближнього, поважати його думку і право! Наш ближній – поняття всеохоплююче, то і друг, і недруг; знайомий і незнайомий.

Варто після підсумків соцдослідження обговорити із запрошеними на захід, що вони думають про насилля в молодіжному середовищі? Де ж на їх думку криється корінь зла?

Сьогодні, коли насильство в суспільстві стає соціально усвідомленою проблемою в незалежній демократичній Україні відбувається розуміння важливості дотримання людських прав і свобод. Бо це не особиста справа кривдника, а проблема, що потребує загальної уваги й конкретної державної політики в цьому напрямку.

Будь-який вид насильства є серйозним порушенням прав людини, які держава має відстоювати і захищати. Серед них – право на життя і фізичну недоторканість; право не бути об'єктом знущань чи жорстокого, нелюдського або принизливого поводження; право на свободу від дискримінації за ознакою статі; право на здоровий та безпечний розвиток та інше. Україна ратифікувала цілу низку міжнародних угод, узявши тим самим на себе зобов'язання щодо захисту людей від насильства, в тому числі сімейного.

Рекомендуємо провести **інформаційно-просвітницький тренінг** на тему **«Попередження та протидія насильству в суспільстві»**.

Разом з юристами підготувати матеріали нормативно-правової бази України з питань попередження насильства. Розглянути Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», Закон України «Про охорону дитинства», Сімейний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Конституцію України і звернути увагу присутніх на такі статті основного Закону держави:

Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.

Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа

негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника. Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

Формат такої зустрічі буде сприяти підвищенню рівня правової культури, усвідомленню переваг побудови безконфліктних стосунків, вихованню толерантного відношення до людей та засвоєнню методів недопущення насилля і дискримінації та буде мати позитивний вплив на свідомість молоді. За допомогою знайомства з текстами нормативно-правової бази студенти чи старшокласники зможуть глибше зрозуміти проблему насильства в цілому і більше усвідомити свою роль у боротьбі з ним.

При спілкуванні з аудиторією варто попросити присутніх навести конкретні випадки, які відбулися або можуть трапитись в їх житті. А професійний юрист надасть практичні рекомендації щодо особистої поведінки в критичних ситуаціях, відзначить можливі шляхи захисту особистих прав. Завершальним етапом інформаційно-просвітницького тренінгу може стати перегляд відеоролика «Ні – насильству!!!».

Для поповнення, накопичення нормативно-правової бази рекомендуємо використовувати документи з урядових друкованих видань та мережі Інтернет: <https://rada.gov.ua/> (Верховна Рада України); www.president.gov.ua/ (Президент України); www.kmu.gov.ua (Кабінет Міністрів України); www.msp.gov.ua (Міністерство соціальної політики України).

У наш час багато дітей потерпають від насилля у сім'ї як фізично, так і психологічно. Та захистити їх важко, бо юридичне визначення поняття «жорстоке поводження» відсутнє. Тому метою проведення **круглого столу** саме у бібліотеці «**Стоп насиллю серед молоді. Юридичний аспект**» могло б бути об'єднанням зусиль громадських організацій, місцевих органів влади, які опікуються проблемами дотримання прав дитини.

Круглий стіл може проходити у форматі вільного мікрофона. Присутні можуть розділитись на групи для обговорення проблемних питань та шляхів їх рішення. Серед яких варто запропонувати такі:

- асоціальна поведінка дитини як наслідок пережитого насилля;
- соціальна адаптація і психологічна реабілітація жінок та дітей – жертв насилля;
- успішні моделі міжвідомчої та міжсекторальної співпраці організацій задля захисту прав дитини (освітні програми, протоколи спільних дій, спільні акції та кампанії і т. п).

По закінченні круглого столу варто підписати меморандум співпраці бібліотеки, місцевих державних та громадських організацій стосовно існуючої проблеми.

Доцільною буде організація зустрічі підлітків з представником Центру з надання безоплатної первинної чи вторинної правової допомоги. Адже досить часто правова необізнаність юнацтва є причиною конфліктних ситуацій, непорозумінь і навіть правопорушень. Діти не завжди знають свої права, як їх реалізувати та захистити на практиці, іноді можуть помилково сприймати неправомірні дії як норму та не знати, що держава забезпечує захист всіх дітей без винятку. Тож, навіть вчинене правопорушення не позбавляє їхнього права на правову допомогу.

На такій зустрічі підлітки дізнаються про можливості, структуру та повноваження системи безоплатної правової допомоги, а також куди їм слід звертатися за отриманням юридичних консультацій, хто має право на отримання такої допомоги та у чому вона полягає, яка допомога є первинною та вторинною, кому вона надається, як можна скористатися нею на практиці.

Такі зустрічі з *представниками бюро правової допомоги* можна проводити у формі *лекцій, круглих столів, годин інформування, брейн-рингів, правових вікторин, інсценованих судових засідань, інтерактивних уроків, правових квестів тощо.*

Варто звернути увагу запрошених на захід на те, що у житті кожної молодої людини іноді виникають проблеми, подолати які поодиночі важко, а деколи – неможливо. Важливо, щоб в такий момент поряд опинилися люди, здатні не просто вислухати і зрозуміти, але і надати дієву допомогу.

Ведучий заходу має повідомити дітей про БЕЗКОШТОВНІ «ГАРЯЧІ» ТЕЛЕФОННІ ЛІНІЇ, зателефонувавши до яких, діти можуть розраховувати на підтримку і допомогу. Варто також роздати дітям буклети з цією інформацією:

Телефонна «ГАРЯЧА ЛІНІЯ» Міністерства освіти і науки України:
(044) 279-35-74

Графік роботи: з 10.00 до 17.00

Зателефонувавши на цю лінію можна повідомити про випадки порушення прав дитини у школі або дитячому садку, отримати консультації з будь-яких питань.

Всеукраїнська дитяча лінія «ТЕЛЕФОН ДОВІРИ»:
8-800-500-21-80

Національна «ГАРЯЧА ЛІНІЯ» з питань запобігання насильству у сім'ї та захисту прав дітей:

0-800-500-335 (безкоштовно з міських телефонів, з міських таксофонів нового зразка), 386 – для абонентів «Київстар» та МТС (Водафон).

Графік роботи: у робочі дні з 9.00 до 20.00 у суботу з 9.00 до 18.00

Національна «ГАРЯЧА ЛІНІЯ» з попередження насильства в сім'ї Міжнародного правозахисного центру «ЛА СТРАДА-УКРАЇНА»:

0-800-500-335 (безкоштовно зі стаціонарних телефонів)

Графік роботи: крім неділі, з 9-00 до 20-00

Омбудсмен з прав дитини в Україні:

(044) 255-78-03

Графік роботи: у робочі дні з 9.00 до 18.00

Єдиний телефонний номер системи надання безоплатної правової допомоги:

0 800 213 103 (безкоштовно зі стаціонарних та мобільних телефонів),

зателефонувавши за яким, можна отримати такі послуги:

- безоплатну правову допомогу дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- правові консультації, роз'яснення з питань отримання безоплатної правової допомоги;
- інформацію про гарячі телефонні лінії з питань надання соціальних послуг та захисту прав людини, та установи, які опікуються відповідними питаннями;
- зв'язатися з усіма центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги; отримати інформацію про їх місцезнаходження, контактні номери телефонів, інші засоби зв'язку.

Щорічно, з 25 листопада по 10 грудня, на території України проводиться *Всеукраїнська акція «16 днів проти насильства»*, мета якої – привернення уваги громадськості до актуальних для українського суспільства проблем подолання насильства в соціальному середовищі та забезпечення рівних прав жінок і чоловіків.

Дати початку та завершення кампанії вибрані не випадково. Вони створюють символічний ланцюжок, поєднуючи заходи проти насильства щодо жінок (25 листопада – Міжнародний день боротьби з насильством стосовно жінок) та дії щодо захисту прав людини, підкреслюючи, що будь-які прояви насильства над людиною незалежно від її статі є порушенням її прав.

Так, з метою підвищення рівня обізнаності всіх верств населення з профілактики жорстокого поводження в родині, на вулиці, у школі, серед ровесників, у соціальному середовищі, для пропаганди гендерної рівності у навчальних закладах бібліотекам міста та області, як методичним центрам по роботі з молоддю, варто провести низку заходів відповідної тематики та охопити профілактичною роботою якомога більше учнівської молоді загальноосвітніх навчальних та середніх спеціальних закладів області.

Працівникам бібліотек рекомендуємо для проведення *бесіди з елементами тренінгу «Відмовся від насильства заради кращого майбутнього»*, *«Торгівля людьми – порушення прав людини»*, *«Протидія торгівлі людьми»*, *«Життя без насильства»*; *бесіди «Види насилля. Запобігання насиллю в родині»*, *«Запобігання насиллю в молодіжному середовищі»*, *«Проблема торгівлі людьми: шляхи вирішення»*, *«Що таке насильство? Як себе захистити»*, *«Жорстокість – не для нас!»*, *«Насилля в житті людини»*, *«Насильство в сім'ї як соціальний феномен»*; *відео-лекторії з елементами обговорення «Насильство: будемо дім без нього»*, *«Проблема насильства. Як її подолати»*; *консультування «Торгівля людьми: як це попередити»*.

Також в межах *Всеукраїнської акції «16 днів проти насильства»*, варто організувати *виставку робіт дітей «Насильство очима дітей»*, *«Молодь проти насильства»*.

Окрім того, з метою визначення рівня обізнаності молоді з таких важливих питань, як подолання насильства в соціальному середовищі, протидія торгівлі людьми, жорсткому поводженню з дітьми, гендерному насильству та забезпечення рівних прав жінок і чоловіків, доцільним буде проведення *анонімного анкетування «Насильство як соціально-психологічна проблема»*, до якого залучити учнів загальноосвітніх закладів міста, села, району.

Безумовно, подолання насильства можливе лише за умови об'єднання зусиль державних установ, громадських організацій і кожного окремого громадянина. Кожен із нас має сказати «Ні!» насиллю у власній родині, у навчальному закладі, у соціальному середовищі. Адже кожен із нас може створити те особливе місце в соціумі, яке має бути острівцем безпеки і комфорту у нашому досить бурхливому світі. А бібліотека має стати місцем, де тебе розуміють і поважають, де можна нікого не боятися і почуватися вільно – і маленькій людині, і підлітку, і дорослому, і особі літнього віку.

Школярі досить часто піддаються булінгу, вони стають об'єктом агресивної поведінки інших учнів із метою навмисного заподіяння шкоди чи дискомфорту за допомогою фізичного контакту, словесних образ, побиття або психологічної маніпуляції. Випуски новин переповнені повідомленнями про злочини, вбивства, пограбування, левову частку яких скоюють підлітки, тінейджери. Звісно така інформація викликає резонанс у суспільстві. Однак сам факт приниження людини людиною, навіть, на перший погляд – дрібний, несуттєвий (наприклад, через «невинні» жарти), все ж залишає гіркий осад у душах скривджених і, безперечно, позначається на особистості кривдника. Цій проблемі варто присвятити низку різнопланових інформаційних заходів, які б допомогли підліткам розібратися в ситуації, щоб уникнути її в подальшому.

Національна Асоціація шкільних працівників США дає наступне визначення поняття булінгу: **«Булінг** – це динамічні і повторювані моделі вербальної або невербальної поведінки, що здійснюються одним учнем або групою учнів по відношенню до іншого учня, спрямовані на навмисне нанесення шкоди, за наявності реальної різниці в силі». Отже, булінг може бути ідентифікований за трьома головними ознаками: повторення, намір нашкодити та нерівність сили між учасниками ситуації.

Зазвичай об'єктом знущань (жертвою) булінгу вибирають тих, у кого є будь-яка відмінність від однолітків: особливості зовнішності; манера спілкування, поведінки; незвичайне захоплення; соціальний статус, національність, релігійні погляди.

Найчастіше жертвами булінгу стають діти, які мають:

- фізичні вади – носять окуляри, поганочують, мають порушення опорно-рухового апарату, фізично слабкі;
- особливості поведінки – замкнуті чи імпульсивні, невпевнені, тривожні;

- особливості зовнішності – руде волосся, веснянки, відстовбурчені вуха, незвичну форму голови, надмірну худорлявість чи повноту;
- недостатньо розвинені соціальні навички: часто не мають жодного близького друга, краще спілкуються з дорослими ніж з однолітками;
- які мають страх перед школою: неуспішність у навчанні часто формує у дітей негативне ставлення до школи, страх відвідування уроків із певних предметів, що сприймається навколишніми як підвищена тривожність, невпевненість, провокуючи агресію;
- відсутність досвіду життя в колективі (так звані «домашні» діти);
- деякі захворювання: заїкання, дислалія (порушення мовлення), дисграфія (порушення письма), дислексія (порушення читання);
- знижений рівень інтелекту, труднощі у навчанні;
- високий інтелект, обдарованість, видатні досягнення;
- слабо розвинені гігієнічні навички (неохайні, носять брудні речі, мають неприємний запах). Людину, яку вибрали жертвою і яка не може постояти за себе, намагаються принизити, залякати, ізолювати від інших різними способами.

Найпоширенішими формами булінгу є:

- словесні образи, глузування, обзивання, погрози;
- образливі жести або дії, наприклад, плювки;
- залякування за допомогою слів, загрозливих інтонацій, щоб змусити жертву щось зробити чи не зробити;
- ігнорування, відмова від спілкування, виключення із гри, бойкот;
- вимагання грошей, їжі, речей, умисного пошкодження особистого майна жертви;
- фізичне насильство (удари, щипки, штовхання, підніжки, викручування рук, будь-які інші дії, які заподіюють біль і навіть тілесні ушкодження);
- приниження за допомогою мобільних телефонів та інтернету (СМС-повідомлення, електронні листи, образливі репліки і коментарі у чатах і т. д.), поширення чуток і пліток (кібербулінг).

Розрізняють **прямий булінг** (наприклад, одна дитина вимагає у іншої гроші або речі) і **непрямий** (наприклад, група учнів поширює неправдиві чутки про свого однокласника), образи і погрози через електронну пошту, мобільний телефон, текстові повідомлення, а також створення наклепницьких веб-сайтів (кібербулінг). Іноді булінг може призвести до суїциду.

Словесно відбувається 70% знуцань: принизливі обзивання, глузування, жорстока критика, висміювання та інше. На жаль, кривдник часто залишається непоміченим і непокараним, однак образи безслідно не зникають для «об'єкта» приниження.

Фізичне насильство найбільш помітне, однак становить менше третини випадків булінгу (нанесення ударів, штовхання, підніжки, пошкодження або крадіжка особистих речей жертви та ін.). Найскладніше зовні помітити соціальне знуцання – систематичне приниження почуття гідності потерпілого через ігнорування, ізоляцію, уникання.

Нині набирає обертів **кібербулінг**. Це приниження за допомогою мобільних телефонів, інтернету. Діти реєструються в соціальних мережах, створюють сайти, де спілкуючись, ображають інших, поширюють плітки, особисті фотографії, зроблені в роздягальнях чи вбиральнях.

Окремим видом булінгу є хейзинг. **Хейзинг** (англ. Hazing) – неформальні ритуальні насильницькі обряди, що виконують під час вступу в певну групу, і для подальшої підтримки ієрархії в цій групі. Здебільшого хейзинг характерний для закритих (військових, спортивних, інтернатних і інших установ), але зустрічається і в звичайних закладах освіти. Хейзинг – це нестатутні відносини в колективі, наприклад, відома у нас «дідівщина». Новачкам («новобранцям») однокласники або учні старших класів (курсів) пропонують, принижуючи їх гідність (публічно пройтися голим, дати облити себе поміями, вимити підлогу в туалеті зубною щіткою тощо). Хейзинг, як і булінг в цілому, часто має прихований або явний гендерний і сексуальний підтекст. Жертви булінгу переживають важкі емоції – почуття приниження, сором, страх, розпач і злість.

Пропонуємо посилання на веб-сайт: www.stopbullying.com.ua, за яким школярі та батьки можуть знайти інформацію про булінг, його наслідки та можливі дії для подолання цієї проблеми.

В сучасні реалії увійшло також таке поняття як **мобінг**, (іноді – моббінг від англ. *Mob* – юрба) – систематичне цькування, психологічний терор, форми зниження авторитету, психологічного тиску у вигляді цькування людини у колективі, зазвичай, з метою його витіснення. Якщо всі проти одного – це мобінг. Різниця між булінгом і мобінгом полягає в наступному: мобінг – це коли натовп нападає на одну людину, а булінг – це коли одна людина (хуліган, буллер) або декілька людей погрожують і залякують іншого.

Жертвами мобінгу та булінгу стають як аутсайтери колективів, так і найбільш яскраві, сильні особистості. Основними механізмами розвитку мобінгу і булінгу є, як правило, заздрощі та конкуренція, страх, неприйняття інакшості, бажання підкорити когось власній волі (самоствердитись у ролі сильного і авторитетного), витіснити когось із групи (колективу), принизити. Основними засобами – штучно створені інтриги, пліткування, донесення до значимих осіб у групі неправдивої і спеціально викривленої інформації, поширення безпідставних чуток, систематична публічна критика і осмикування (з будь-яких причин), маніпулювання і залякування, необ'єктивно низька або негативна оцінка процесу діяльності або ж виконаної роботи, ігнорування, умисне замовчування чи невизнання досягнень і успіхів – натомість акцентування на якихось невдачах, навіть якщо вони є незначними (тим самим формування у жертви образу невдахи, некомпетентної чи просто поганої людини), систематичне нав'язування їй своїх поглядів та способу життя, перенавантаження різними завданнями, блокування ініціатив, налаштування проти неї групи, сексуальні домагання, соціальна ізоляція тощо.

Жертвами булінгу стають діти, які вирізняються низькою самооцінкою, тривожністю, невпевненістю в собі, сором'язливістю, чутливістю, які не мають

близьких друзів серед ровесників, фізично слабші та з негативним досвідом життя, із соціально-неблагополучних сімей, вірять, що заслуговують ролі жертви.

Варто звернути увагу присутніх на заході, що втягування дитини у роль жертви відбувається шляхом провокації, адже засобами мобінгу і булінгу його носії (булери) намагаються реалізувати привабливі для них основні життєві стратегії, відображенням яких є моделі поведінки, в яких виявляються такі намагання: бути у центрі уваги; створити в групі бажане про себе враження (сильного, владного, доброго, компетентного і т. п.); завоювати авторитет і бути лідерами у навчальній групі; відчувати себе «ляльководом»; позбутися конкурентів чи самостверджуватись і отримувати життєві блага за рахунок інших; бути наближеним до авторитету та в ситуації улюбленця. Ініціаторами цькування також можуть бути такі діти, які мають слабкий рівень самоконтролю, легко збудливі, імпульсивні, з агресивною поведінкою; фізично сильні; не здатні на співчуття; впевнені, що їм не зможуть чинити опір. Прихованими причинами такої поведінки може бути невпевненість або наявність інших комплексів. Ініціаторами цькування також можуть бути такі діти, які: мають високий рівень домагань і потребу бути у центрі уваги; не визнають компромісів; мріють бути лідерами.

Типовою характеристикою учасників мобінгу та булерів є те, що вони періодично змінюють об'єкти свого цькування. Однак у них завжди актуальною залишається потреба мати жертву.

Співучасниками цькування найчастіше стають ті, хто: піддаються впливу сильніших; цінують дружбу з лідером, самі бояться бути на місці жертви; не бажать виділятися з-поміж інших; безініціативні; сприймають цькування як розвагу; мають жорстоких батьків; виховуються у неблагополучних сім'ях і самі були жертвами домашнього насилля; озлоблені.

В освітніх закладах найчастіше вчиняється мобінг і в актах насилля бере участь група учнів. Воно підсилюється ефектами групової поведінки, зокрема згуртування, співпричетності, послаблення відчуття власної відповідальності за свої дії («Там був не тільки я»).

З цією метою можна використовувати таку форму як *соціально-інтерактивний театр або форум-театр «Стоп шкільний терор»*, як інтерактивні форми профілактики насилля в молодіжному середовищі.

Форум-театр – це методика, яка ще мало поширена в Україні, хоча її давно і ефективно використовують в половині країн світу як засіб зробити суспільство щасливішим; як спосіб відкриття самого себе та інших, визначення та вираження наших бажань; як засіб зміни обставин, що завдають нещастя і болю, і засіб посилення того, що приносить світ. Форум-театр є мовою, яка допомагає зрозуміти й розвинути емоційні сфери свідомості і виробити креативний підхід до позитивного вирішення проблем. Його мета – створення нової молодіжної культури, що ґрунтується на пріоритеті прав людини та демократії і створення безпечного середовища.

На заході діти мають дізнатись: як реагувати на цькування і до кого молодші школярі, старшокласники мають неодмінно звертатися за допомогою.

Допомога дорослих дуже потрібна, особливо якщо дії кривдників можуть завдати серйозної шкоди фізичному та психічному здоров'ю, адже підлітки часто намагаються самостійно впоратись із деякими ситуаціями.

Варто розробити *пам'ятки*, залучивши до їх розробки психолога, в яких викласти поради як впоратися з ситуацією, коли до вас застосовують насилля. Пам'ятка може містити такі поради:

- ігноруйте кривдника. Якщо є можливість, намагайтесь уникнути сварки, зробіть вигляд, що вам байдуже і йдіть геть. Така поведінка не свідчить про боягузтво, адже, навпаки, іноді зробити це набагато складніше, ніж дати волю емоціям;
- якщо ситуація не дозволяє вам піти, зберігайте спокій, використайте гумор. Цим ви зможете спантеличити кривдника/кривдників, відволікти його/їх від наміру дошкулити вам;
- стримуйте гнів і злість. Адже це саме те, чого домагається кривдник. Говоріть спокійно і впевнено, покажіть силу духу;
- не вступайте в бійку. Кривдник тільки й чекає приводу, щоб застосувати силу. Чим агресивніше ви реагуєте, тим більше шансів опинитися у загрозливій для вашої безпеки і здоров'я ситуації;
- не соромтеся обговорювати такі загрозливі ситуації з людьми, яким ви довіряєте. Це допоможе вибудувати правильну лінію поведінки і припинити насилля.

Під час бесіди присутні мають дійти єдиної думки, що насильство, цькування, дискримінація за будь-якою ознакою, сексуальні домагання і нетерпимість є неприйнятними; спільно з дітьми мають бути вироблені правила поведінки у колективі, складені в позитивному ключі «як треба», а не як «не треба» поводитися.

Правила мають бути зрозумілими, точними і короткими:

- жоден випадок насильства або цькування і жодну скаргу не можна залишати без уваги.

Дітям важливо пояснити, що будь-які насильницькі дії, образливі слова є недопустимими. Реакція має бути негайною (зупинити бійку, припинити знущання) та більш суворою у разі повторних випадків агресії;

- аналізуючи ситуацію, що сталася треба з'ясувати, що трапилося, вислухати обидві сторони, підтримати потерпілого й обов'язково поговорити із кривдником, щоб зрозуміти, чому він або вона так вчинили, що можна зробити, щоб таке не повторилося. До такої розмови варто залучити психолога;
- треба пояснити, що навіть пасивне спостереження за знущанням і бійкою надихає кривдника продовжувати свої дії. Свідки події повинні захистити жертву насильства і, якщо треба, покликати на допомогу дорослих.

З метою профілактики щодо формування ненасильницьких моделей поведінки серед дітей та молоді та надання допомоги учасникам конфліктних ситуацій фахівцям бібліотек необхідно взаємодіяти із спеціалістами соціальних

служб, центрів соціальної допомоги сім'ї та дітям, реабілітаційних центрів, медичних служб та інших організацій.

Одним із важливих заходів профілактики насильства в молодіжному середовищі є формування навичок розвитку і підтримки здорових міжособистісних відносин. Для цього необхідно проводити заходи, які навчатимуть дітей навичкам керування своєю поведінкою, шанобливого ставлення до однолітків і дорослих, конструктивного вирішення конфліктів, самостійного прийняття рішень.

Важливо, щоб у межах таких заходів також обговорювалися питання, пов'язані з сексуальним і репродуктивним здоров'ям і поведінкою, адже вони допоможуть навчитися поважати права і гідність людини, гендерну рівність і різноманіття, формуватися як особистість, підвищувати самоповагу і зміцнювати самооцінку. Такі заходи слід:

- розробляти за участю різних фахівців у галузі підліткової психології, педагогіки, права та інших організацій;
- складати з урахуванням реальних потреб підлітків, їх вікових особливостей і пізнавальних можливостей;

У цих заходах необхідно:

- використовувати ціннісно-мотиваційний підхід, щоб актуалізувати у юнацтва цінність здорових міжособистісних відносин без насильства і дискримінації;
- активно залучати дітей до обговорення і зміни гендерних стереотипів і норм, які підживлюють гендерне насильство;
- застосовувати інтерактивні методи;
- враховувати вплив навколишнього соціального середовища, поширені в суспільстві стереотипи (в тому числі гендерні), соціокультурні особливості і національні традиції, існуючі моделі поведінки дорослих, дітей та підлітків;
- розглядати приклади ситуацій, пов'язаних з проявом насильства, способи попередження таких ситуацій і виходу з них;
- враховувати рівень професійної підготовки фахівців і ресурсні можливості конкретної бібліотеки.

Під час проведення заходів необхідно створити психологічно комфортну і безпечну атмосферу, щоб зміст обговорень, висловлювань ставав особистісно прийнятним, ціннісним для кожного з учасників. Це досягається шляхом використання таких форм роботи, в яких бібліотекар виступає в ролі модератора і, не пропонуючи готових рішень та оцінювання, спонукає учасників до самостійного ставлення до різних життєвих ситуацій і вибудовування моделі поведінки.

Для проведення планомірної та систематичної роботи щодо ознайомлення юнацтва та молоді зі своїми правами, для уникнення ситуацій їх порушення, для можливості захисту, відновлення порушених прав, поваги прав інших людей, сприяння формуванню високого рівня правової культури рекомендуємо бібліотекам використовувати такі інноваційні заходи з орієнтовною тематикою:

- *тренінги, заходи з елементами тренінгу за темами: «Стоп жорстокому поводженню з дітьми», «Насилля в сім'ї – актуальна проблема сучасного суспільства», «Торгівля людьми – як уберегтися від небезпеки», «Захисти дітей від насильства та жорстокого поводження», «Попередження насильства в сім'ї», «Відкрите та ефективно спілкування у молодіжному середовищі».* Це має бути особлива інтерактивна форма, під час якої учасник максимально оволодіває новими знаннями, отримує нові навички, переглядає власні цінності та пріоритети, коригує, удосконалює та розвиває певні якості та властивості своєї особистості, обирає для себе такі форми та методи поведінки, які відповідають саме її ситуації та індивідуальності;
- *форум-театри за темами: «Стоп насиллю в сім'ї», «Я – підліток».* Це методика інтерактивної роботи, направлена на вирішення соціальних проблем, коли глядач перетворюється з пасивного на активного співучасника всього, що відбувається;
- *мозковий штурм, брейн-стормінг за темами: «Зупинка під назвою життя», «Обережно! Небезпека у соціальних мережах».* Це один із найпопулярніших методів навчання і групової роботи, метод висування творчих ідей у процесі розв'язування проблеми, сеанси якого стимулюють творче мислення;
- *робота в малих групах за темами: «Гендерна політика. Рівні права – рівні можливості», «Батьківське щастя: виховання без насильства», «Насильство та його види»* дасть змогу підліткам набути навичок, необхідних для спілкування та співпраці. Ідеї, вироблені в групі, дадуть можливість учасникам бути корисним одне одному. Висловлювання думок допоможе їм відчутти особисті можливості та зміцнити їх;
- *печа-куча за темами: «Насильство в сім'ї. Гендерне насильство», «Безконфліктне спілкування з однокласниками».* Ця методологія презентації коротких доповідей, спеціально обмежених за формою і тривалістю може бути ефективною на неформальних конференціях;
- *аналіз правових ситуацій за темами: «Вчимося протидіяти насиллю», «Скажемо «ні» насильству в шкільному колективі», «Нетерпиме ставлення до насильства».* Ця форма роботи, спрямована на традиційне розв'язування завдань за заданою проблемою;
- *дискусії, дискусійні платформи за темами: «Гендерна нерівність та протидія насильству», «Насильство над жінкою в світовій класиці», «Світ без насильства».* Це форми колективного обговорення, мета яких виявити істину або знайти правильний розв'язок порушеного питання через висловлення власних міркувань та зіставлення поглядів опонентів на проблему. Під час такого обговорення виявляються різні позиції, озвучуються протилежні думки, а емоційно-інтелектуальний стимул підштовхує до активного мислення;

- **дебати** – чітко структурований і спеціально організований публічний обмін думками між двома сторонами з актуальної теми: **«Я проти насильства», «Що я знаю про насильство?»**;
- **рольові ігри за темами: «Як не стати жертвою насильства», «Сім'я і школа: виховання без насильства»**. Це розігрування певної життєвої ситуації в ролях та визначення ставлення до неї, набуття досвіду шляхом гри та її правова оцінка;
- **відеолекторії** – одна з форм роботи, що являє собою перегляд та створення фільмів, відеороликів та соціальної реклами, за тематикою: **«Жертва», «Якщо я не повернусь», «Домашнє насильство», «Про права людини та правозахисну діяльність в Україні», «Чи знаєш ти права людини?», «Що таке насилля?», «Толерантність», «Відповідальне батьківство», «Мій дім – моя фортеця», «Яку поведінку вважати насильницькою?», «Домашнє насильство – це як?»**;
- **виставки плакатів, фоторобіт, конкурси малюнків, соціальних роликів, арт-інсталяції, марафони листів дітей до батьків**, за темами: **«Мій улюблений світ – без насильства», «Життя без загроз», «Я проти насилля», «Світ без насильства», «Права дитини в малюнках»**;
- **флешмоб за темою: «Я проти насильства»**. Це несподівана поява групи людей в заздалегідь запланованому місці. Після закінчення запланованої акції її учасники розчиняються в натовпі перехожих людей, що і викликає ефект раптовості;
- **воркшоп за темами: «Кодекс справжнього чоловіка», «Вчимося володіти емоціями», «Вчимося спілкуванню»**. Це колективний інформаційний захід, учасники якого отримують нові знання та навички в процесі динамічної групової роботи;
- **ток-шоу** – отримання навичок публічного виступу та дискутування. У дискусії за цим методом бере участь уся аудиторія, за темами: **«Попередження насильства, жорстокості у сім'ї та дитячому колективі», «Дитинство без насильства», «Почуйте серцем голос дитини», «Дитина – основа родини», «Стоп насильству»**;
- **прес-конференція за темами: «Попередження насильства, жорстокості у сім'ї та дитячому колективі», «Дитинство без насильства», «Почуйте серцем голос дитини», «Стоп насильству»**. Цей метод передбачає отримання навичок публічного виступу та дискутування. Прес-конференція більше орієнтована на протиборство двох сторін: «господарів» та «запрошеної публіки», – адже останні мають за мету довести слабку компетентність «господарів конференції», пропонуючи до їх уваги провокативні запитання;
- **переговори за темами: «Приклади насилля – вплив фільмів на психіку людини», «Прояви жорстокості до дітей як соціальна проблема»**. Ця форма роботи застосовується для усвідомлення процедури та формування світоглядних переконань учасників у цивілізованому варіанті вирішення спорів;

- **вільний мікрофон** за темами: *«Проблема жорстокого поводження в сім'ї та шляхи їх вирішення», «Виявлення жертв насильства», «Види насильства та методи боротьби з ним», «Що робити коли Ви постраждали від насильницьких дій?»*. Ця форма надає можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію;
- **бібліомікси** за темами: *«Насильство у сім'ї», «Толерантне ставлення до осіб, що постраждали від домашнього насильства», «Сучасна щаслива сім'я»*. Це тематичний бібліографічний огляд, до якого включають різноманітні бібліотечні документи: книги, періодичні видання, відео-, кіно-фотодокументи, електронні видання, плакати, посилання на інформаційні ресурси тощо;
- **каравани історій з проблеми насильства** – захід, що складається з цікавих історій, пов'язаних з найвідомішими людьми, історичними місцями, традиціями і подіями;
- **квести** (від англійського *quest* – «пошук») за темою *«Профілактика насильства»*. Це – ігрова форма групового виконання задалегідь підготовлених завдань командами або окремими гравцями. Мета гри – «розшифрувати» певне місце на обумовленій території (скажімо, на вулицях міста, у бібліотеці чи в музейній залі), виконати на цьому місці певні дії або отримати підказку (інструкцію, код) до виконання наступного завдання;
- **тематичні просвітницькі тижні, акції** за темами: *«Не будь байдужим», «16 днів проти насильства»*. Це заходи соціального спрямування, метою яких є виховання відповідального ставлення молоді до власного життя із залученням якнайбільшої кількості учасників;
- **велнес-тренінги** (англ. *be well* – гарне почуття) за темами: *«Здорова родина – здоровий Я», «Найцінніший дар життя»*. Захід спрямований на популяризацію здорового способу життя;
- **геокешинг** (*geocaching* від грец. *γεο*- земля та англ. *cache* - схов) за темою: *«Допоможи ближньому»*. Гра із застосуванням GPS, яка полягає у знаходженні схову, створених іншими учасниками гри. Основна ідея полягає в тому, що одні гравці готують схов, за допомогою GPS визначають його географічні координати та повідомляють про них в Інтернеті. Інші гравці використовують ці координати і свої GPS приймачі для пошуку схову;
- **коворкінг** (англ. *Co-working* – спільно працювати) за темою: *«Як безпечно відстояти свої права»*. Ця форма роботи, що характеризується гнучкою організацією робочого простору і прагненням до формування єдиної спільноти та внутрішньої культури учасників, які мають можливість спілкуватися, обмінюватися ідеями та допомагати один одному;
- **флешбек** (англ. *Flashback* – спогад, зворотний кадр) за темою: *«Історії з минулого»*. Це прийом, за допомогою якого можна підтримувати рівень інтересу до гри, інструмент для більш повного розкриття характеру і мотивації учасників;

- **медіації однолітків** – альтернативна форма вирішення конфліктів за участю третьої нейтральної сторони – медіатора, який допомагає сторонам дійти взаємоприйнятого рішення у конфлікті;
- **соціальні диктанти з творчими завданнями** – унікальні заходи, призначення яких дослідити рівень правової грамотності учасників.
- **журнали про права людини та дитини**, на шпальтах яких розмістити матеріали, які б сприяли зміні стереотипів ставлення до дитини у сім'ї, вирішенню питань про узгодження стосунків між дорослими та дітьми в їх русі до демократичних засад мислення та поведінки.

Такі колективні форми й методи просвітницької роботи охоплюють одночасно велику кількість юнацтва та молоді, сприятимуть створенню позитивного іміджу бібліотеки.

Для бібліотекарів рекомендуємо провести:

- **круглі столи, семінарські заняття, конференції, методичні брифінги за темами: «Обери життя без насильства і агресії» «Робота «Гарячої лінії» з питань протидії насильства»** на яких варто зазначати, що робота бібліотек з попередження насильства серед дітей та учнівської молоді повинна бути спрямована на:

- проведення заходів з профілактики негативних звичок, жорстокої та протиправної поведінки серед неповнолітніх спільно з центрами соціальних служб сім'ї, дітей та молоді, соціального інспектування сімей, у яких батьки схильні до недбалого ставлення до дітей;
- проведення групових тренінгів та індивідуальної роботи з молоддю у наданні допомоги щодо вирішення особистих проблем.

При бібліотеках варто **організувати консультативні пункти**, де всі охочі можуть отримати консультації практичного психолога, соціального педагога, юриста, де можна провести зустрічі з фахівцями, які здійснюють супровід постраждалих від насильства.

Варто звернути увагу фахівців бібліотек на проєкти, що впроваджені в Україні, такі як:

- проєкт «Попередження насильства над дітьми в школі», що здійснює ВГО «Жіночий консорціум України» за фінансової підтримки шведської громадської організації Save the Children Sweden;
- проєкт «Впровадження Конвенції ООН про права дитини в Україні», який реалізується за ініціативи Всеукраїнської громадської організації «Жіночий консорціум України» та за фінансової підтримки міжнародної громадської організації Save the Children International та Шведського агентства з питань міжнародного розвитку (SIDA);
- проєкт «Реформування кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні», яку здійснює ГО «Інститут миру і порозуміння» за підтримки Канадського агентства міжнародного розвитку;
- проєкт Громадської організації «Ла Страда – Україна»: «Розбудова миру, профілактика і розв'язання конфлікту з використанням медіації в групах та

громадах, які постраждали від конфлікту, особливо серед жінок та дівчат – ВПО», завдяки фінансовій підтримці Посольства Великої Британії в Україні;

- проєкт: «Повага дією» за підтримки Посольства Швейцарії в Україні та задумом «Пітер Ярроу Продакшнз» і «Педагоги за суспільну відповідальність»;
- проєкт «Зла традиція», що впроваджується Українським фондом «Благополуччя дітей» та Nobody's Children Foundation (Польща) та фінансується в межах Програми Польсько-Американського Фонду Свободи «Перетворення у Регіоні» – RITA, яку реалізує Фонд Освіта для демократії, та «Попередження торгівлі людьми шляхом розвитку соціальної роботи та мобілізації громад», що впроваджується Представництвом Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні у партнерстві з Українським фондом «Благополуччя дітей» та Західноукраїнським ресурсним центром за фінансової підтримки Швейцарської Конфедерації.

На жаль, насильством наповнені всі сфери людського буття: політичне, економічне, духовне та сімейно-побутове. Воно має вираження у війнах, убивствах, знеціненні життя, пануванні таких явищ, як: антигуманність, агресія, жорстокість. Тому кожен з нас, суспільство і держава в цілому повинні захистити себе і своїх близьких від проявів насильства, допомогти людям, які його зазнали.

Бібліотекарям під час всіх заходів, присвячених цій темі, доцільно використовувати двостороннє спілкування, дати можливість слухачам висловитися, вислухати усіх бажаючих, показати, що приймає усе сказане, поважає, а не засуджує, навіть якщо думки розходяться. Можна з чимось не погодитися, але дати можливість молоді бути почутою потрібно обов'язково. Надважливим є зворотній зв'язок! Підтримуйте, заохочуйте компліментами юних співрозмовників і будьте вдячні їм за їх думки – ось девіз роботи бібліотекаря!

Наведені рекомендації не є догмою. Будь-який захід можна змінювати і модифікувати таким чином, щоб він якомога краще підходив до вашої групи читачів, віку та рівня розвитку учасників заходу.

Вирішувати проблему насилля в молодіжному середовищі непросто. Необхідна координація зусиль з боку держави, освітніх, просвітницьких установ, громадських організацій, закладів культури, в т. ч. бібліотек. Це складно, але ми, як фахівці, повинні цьому сприяти. Розуміння проблем кожного користувача, який звернувся за допомогою саме до бібліотеки, має стати професійною рисою бібліотекаря і проявлятися у доброзичливості, повазі до людей, комунікабельності, терпимості, що впливає із змісту і завдань бібліотечної діяльності.

Історичні реалії переконливо свідчать про те, що приниження прав і свобод людини неминує призводить до трагедії. Саме тому, виховуючи юне покоління у дусі нетерпимості до проявів насильства, бібліотекарі можуть виправити помилки, або хоча б допомогти не припуститися нових, і у ХХІ столітті творити нову історію, вільну від утисків прав та свобод дитини, людини, громадянина.

Список літератури:

- Беляєва О. Булінг у шкільному середовищі / О. Беляєва // Психолог. Шкільний світ. – 2017. – верес. (№ 17-18). – С. 1-16. – (Тематична вкладка).
- Білик О. Чому жертви домашнього насильства не покидають своїх тиранів / О. Білик // Дзеркало тижня. – 2017. – 18 лют. – С. 12.
- Бугайчук А. Групи підтримки та мобільні додатки: як борються зі шкільним булінгом у США та Канаді / А. Бугайчук // Сучасна школа України. – 2017. – № 3. – С. 10-14.
- Будівська Г. Цькування у школі: як вирішити проблему системно / Г. Будівська // Україна молода. – 2018. – 11 лип. – С. 11.
- Бутенко О. І. Насильство щодо дітей / О. І. Бутенко // Класному керівнику. Усе для роботи. – 2019. – № 6. – С. 14-20.
- Бутурлим Т. І. Сім'я без гендерного насильства – основа гармонійних взаємин між чоловіком і жінкою / Т. І. Бутурлим // Основи здоров'я. – 2017. – № 10. – С. 40-45.
- Гавришко М. Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940-1950-х рр. / М. Гавришко // Український історичний журнал. – 2016. – № 4. – С. 89-107.
- Галата С. Щоб школа стала безпечнішою / С. Галата // Освіта України. – 2018. – 8 жовт. – С. 12.
- Головацька М. Соціально-психологічні проблеми насильства / М. Головацька // Відкритий урок. – 2013. – № 6. – С. 34-35.
- «Дідівщина» у школі, або булінг: проблема, яку не варто замовчувати / підгот. А. Бугайчук // Сучасна школа України. – 2017. – № 3. – С. 4-8.
- Дії після розкриття дитиною факту насильства // Психолог. Шкільний світ. – 2019. – груд. (№ 12). – С. 54-60.
- Доброта В. Суспільство має відмовитися від толерування домашнього насильства та насильства щодо жінок / В. Доброта // Демократична Україна. – 2019. – 22 лют. – С. 11.
- Дузь Ю. Роль психолога в сімейних спорах / Ю. Дузь // Дзеркало тижня. – 2018. – 21 квіт. – С. 15.
- Дузь Ю. І знову булінг. Визначаємо та караємо! / Ю. Дузь // Дзеркало тижня. – 2018. – 27 жовт. – С. 15.
- Єфремова Г. Вплив насильства на особистісний розвиток дитини / Г. Єфремова // Шкільному психологу. Усе для роботи. – 2016. – черв. (№ 6). – С. 10-16.
- Жорстоке поводження з дітьми // Розкажіть онуку. – 2020. – № 2. – С. 24-26.
- З повагою до кожної людини на Землі : [Міжнародний день насильництва] // Шкільна бібліотека. – 2017. – № 9. – С. 17-18.
- Квітка Л. «38 відсотків убивств жінок скоюють їхні кохані» / Л. Квітка // Країна. – 2016. – № 27. – С. 29-31.

Кириченко В. Шкільний булінг : інформаційно-методичні конструктори для педагогів, учнів, батьків / В. Кириченко // Шкільний світ. – 2019. – № 2. – С. 12-22.

Ковальчук Т. Бібліотека як координатор у вирішенні проблеми щодо запобігання насиллю у неблагополучних сім'ях / Т. Ковальчук // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 10. – С. 21-23.

Кобзін Д. «Боротися не можна виправдати» / Д. Кобзін // Дзеркало тижня. – 2019. – 6 лип. – С. 15.

Ковалів І. Як захистити учнів від насилля у школі / І. Ковалів // Урядовий кур'єр. – 2017. – 9 груд. – С. 4.

Коваль Л. Березині, усвідомте: б'є – не означає любить! / Л. Коваль // Урядовий кур'єр. – 2018. – 7 лют. – С. 5.

Котляр А. Булінг. Із широко заплющеними очима / А. Котляр // Дзеркало тижня. – 2018. – 18 серп. – С. 1, 11.

Котляр А. Домашнє насильство: ключ без права передачі / А. Котляр // Дзеркало тижня. – 2018. – 10 листоп. – С. 12.

Кошель Н. Захист від насильства / Н. Кошель // Юридичний вісник України. – 2019. – № 20. – С. 13.

Майбутнє країни – без насильства // Історія та правознавство. – 2015. – № 9. – С. 7-16.

Манєвська І. В. Світ без насильства / І. В. Манєвська // Класному керівнику. Усе для роботи. – 2019. – № 3. – С. 36-43.

Матат Д. Булінг: коли вже не смішно / Д. Матат // Освіта України. – 2018. – 22 жовт. – С. 13.

Матат Д. Ліки від ненависті / Д. Матат // Освіта України. – 2019. – 4 берез. – С. 11.

Матус Р. Булінг у школі: як запобігти трагедії / Р. Матус // Сучасна школа України. – 2017. – № 3. – С. 15-22.

Міністерство освіти і науки України. Інформаційні матеріали про питання організації у закладах освіти виховної роботи щодо безпеки й благополуччя дитини / Міністерство освіти і науки України. // Надзвичайна ситуація плюс. – 2018. – № 11. – С. 60-63.

Міністерство освіти і науки України. Деякі питання щодо створення у 2019/2020 н. р. безпечного освітнього середовища, формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок : інформаційні матеріали від 27.06.2019 № 1/9-414 / Міністерство освіти і науки України // Класному керівнику. Усе для роботи. – 2019. – № 8. – С. 4-15.

Міщенко І. Насилля не можна замовчувати / І. Міщенко // Урядовий кур'єр. – 2017. – 21 груд. – С. 11.

Могилевич Д. Домашнє насильство над жінками: причини та наслідки / Д. Могилевич // Українське Слово. – 2018. – 31 січ.-13 лют. (№ 5-6). – С. 20.

Моїсеєва Т. Зламаний інстинкт / Т. Моїсеєва // Урядовий кур'єр. – 2017. – 7 верес. – С. 4.

Оленіна Я. Г. Актуальні питання імплементації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами 2011 року (щодо психологічного та фізичного насильства) в кримінальне законодавство України / Я. Г. Оленіна // Часопис Київського університету права. – 2015. – № 3. – С. 401-405.

Падучак О. Булінг: міфи та реальність / О. Падучак // Юридичний вісник України. – 2019. – № 28. – С. 12-13.

Підняв руку на дружину – йди у в'язницю // Урядовий кур'єр. – 2017. – 27 груд. – С. 1-5.

Попова О. Запобігання жорстокій поведінці в учнівському середовищі / О. Попова // Психолог. Шкільний світ. – 2013. – жовт. (№ 19-20). – С. 56-62.

Рижков В. «Булінг» чи недбалість педагогів? / В. Рижков // День. – 2018. – 21 лют. – С. 10.

Рубштейн Н. Что такое насилие / Н. Рубштейн // Ритм – психология для всех. – 2015. – № 6. – С. 46-48.

Ружицька Н. Жорстоке поводження з дітьми / Н. Ружицька // Психолог. Шкільний світ. – 2015. – берез. (№ 5). – С. 7-11.

7 цікавих фактів щодо булінгу та його наслідків // Сучасна школа України – 2017. – № 3. – С. 9.

Симоненко Т. Поняття й ознаки права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні: теоретико-правовий аналіз / Т. Симоненко // Підприємництво, господарство і право. – 2019. – № 2. – С. 188-193.

Сорока В. Булінг – це міні-теракт / В. Сорока // Освіта України. – 2018. – 6 серп. – С. 10-11.

Степанковскі А. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: доктринальні основи / А. Степанковскі // Юридична Україна. – 2018. – № 5-6. – С. 4-13.

Стригун В. Попередження насильства в учнівському середовищі : заняття з елементами тренінгу / В. Стригун // Дитина з особливими потребами. – 2018. – № 11. – С. 22-27

Сухорукова А. Терапія наслідків насильства / А. Сухорукова // Дзеркало тижня. – 2019. – 1 черв. – С. 13.

Федор О. Т. Насилля у родині / О. Т. Федор // Безпека життєдіяльності. – 2017. – № 12. – С. 19-20.

Фрезер Д. Булінг: звичайне явище що руйнує психіку / Д. Фрезер // Основи здоров'я. – 2016. – № 2. – С. 37-47.

Циганчук Т. Причини та наслідки насильства над жінкою в сім'ї / Т. Циганчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – № 3. – С. 60-71.

Шевченко О. О. Що таке булінг? Профілактика виникнення та подолання проявів булінгу в дитячому середовищі (тренінгові заняття для класних керівників) / О. О. Шевченко // Виховна робота в школі. – 2016. – № 6. – С. 48-55.

Шпонтак І. М. Виховання без насильства / І. М. Шпонтак // Безпека життєдіяльності. – 2020. – № 2. – С. 16-19.

Якщо в родині – справжнє пекло... // Україна молода. – 2018. – 30 січ. – С. 7.

«No blame approach» // Психолог. Шкільний світ. – 2018. – листоп. (№ 21-22). – С. 46-54.

Електронні ресурси:

Верховна Рада прийняла закон щодо цькування дітей у школах [Електронний ресурс] // ПравдаТут media group : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2018. – Режим доступу: <https://pravdatut.ua/news/verhovna-rada-prijnyala-zakon-protskuvannya-ditej-u-shkolah> (дата звернення 21.04.2020). – Назва з екрана.

Види насильства [Електронний ресурс] // Розірви коло : [сайт]. – Текст. дані. – [Б. м. : б. в.], 2019. – Режим доступу: <https://rozirvykolo.org/> (дата звернення: 21.04.2020). – Назва з екрана.

Види насильства та їх класифікація [Електронний ресурс] // Немирівський міський ЦПМСД : [сайт]. – Текст. дані. – [Б. м. : б. в.], 2018. – Режим доступу: <http://nemmcpsd.vn.ua/> (дата звернення: 21.04.2020). – Назва з екрана.

Міністерство науки і освіти України. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству : лист від 18.05.2018 р. № 1/11-5480 / Міністерство науки і освіти України [Електронний ресурс] // LIGA 360 : [сайт]. – Текст. дані. – [Б. м. : б. в.], 2018. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/> (дата звернення: 21.04.2020). – Назва з екрана.

Хомич Т. М. Фізичне насильство як одна із форм вчинення насильства в сім'ї [Електронний ресурс] / Т. М. Хомич // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право» : [сайт]. – Текст. дані. – [Б. м. : б. в.], 2010. – Режим доступу: <https://eprints.oa.edu.ua/1009/1/Fizychne.pdf> (дата звернення: 21.04.2020). – Назва з екрана.

Для заміток

Науково-виробниче видання

Об'єднаймо наші зусилля за життя без насилля!
Методичні рекомендації

Укладач Наталія Іванівна Фенько

Редактор

Комп'ютерна верстка

Відповідальна за випуск

Г. С. Волкова

О. М. Якубовський

С. В. Сичова

Підписано до друку 22.04.2020. 32 стор. Тираж 3 прим.

Обласна бібліотека для юнацтва імені Олесь Гончара

36039, м. Полтава, вул. Гончара, 25а

<http://libgonchar.org>

E-mail: pobugonchara@ukr.net